

УДК 378.04:34]:378.035:316.772.4

<https://doi.org/10.33989/2075-146x.2021.28.250333>

ЛЮДМИЛА ГОРЛОВА

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті на основі аналізу досліджень наукових робіт провідних юридичних дослідників висвітлено проблему формування комунікативної компетенції під час підготовки юристів до фахової діяльності. Проаналізовано різноманітність визначень сутності комунікативної «компетентності» та «компетенції», а також окреслено складові комунікативної компетенції юристів та означено шляхи їх формування. Встановлено, що цілісна система соціально-психологічних засобів розвитку комунікативних навичок сприяє професійній ідентичності майбутніх юристів, психологічній готовності до професійної комунікаційної діяльності, а також розвитку комунікативних навичок, цінності своєї професії, людей, світу цінностей майбутніх юристів, які, як правило, є передумовами для створення смислової орієнтації особистості на професійну правову культуру.

Ключові слова: комунікативна компетенція, майбутні юристи, професійне спілкування, дискурс, фрейм, комунікативна компетентність

Актуальність теми. У контексті інтеграції України до європейського комунікаційно-освітнього простору соціальні вимоги до юридичної професії, а отже й до підготовки юристів-спеціалістів, у тому числі підготовка комунікативної компетенції, вважаються однією з найважливіших характеристик їх професіоналізму. Під час підготовки юристів до розвитку їх комунікативної компетентності вирішальну роль відіграють не лише зміст освіти, а й освітнє середовище ВНЗ, організація навчального процесу та освітня технологія. Основним завданням сучасної вищої освіти є забезпечення якості професійної підготовки кваліфікованих робітників. Важливою складовою професійної компетентності спеціаліста є комунікативна компетентність, яка створює соціально-психологічну основу взаємодії та сприяє інтенсивному залученню особистості до виробничої діяльності та забезпечує її якісний результат. Посилення вимог до компетентності майбутніх юристів призводить до перегляду змісту навчання, впровадження ефективних педагогічних технологій, форм і методів навчання. Тому проблема компетентності, особливо комунікативної, останнім часом стає однією з найактуальніших.

Аналіз досліджень та публікацій, на які спирається автор. Впровадження в професійну освіту (окрім знань, умінь і навичок) нових навчальних конструкцій, компетенцій та ключових кваліфікацій було науково засновано в середині 1980-х років вченими Європейського Союзу – Д. Мартенсом, Б. Оскарсоном, А. Шелтоном, Р. Бадером, Саймоном Шоу та іншими.

Дослідженням комунікативної компетентності як передумови ефективності спілкування займалися вітчизняні та російські вчені, такі як О. Бодалов, В. Захаров, М. Заброцький, Г. Костюк, Л. Петровська, С. Петрушин та інші. Ю. Ємельянов, Є. Герасименко, Г. Данченко, Л. Кайдалова, С. Максименко, В. Черевко, Б. Шапіро досліджували та враховували поняття комунікативної компетентності в різних професійних контекстах. Аналіз робіт, присвячених дослідженню комунікативної компетентності майбутніх юристів та способів їх створення, свідчить про складність, різноманітність та недостатню дослідженість цього поняття.

З цим пов'язана **мета** статті: визначення значення комунікативної компетентності для формування професійної культури майбутніх юристів на основі аналізу наукових робіт та досліджень – та поставлені нами завдання:

- 1) дослідити основні вагомні аспекти формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки;
- 2) проаналізувати різноманітність визначень сутності комунікативної «компетентності» та «компетенції»;
- 3) визначити складові комунікативної компетенції юристів та означити шляхи їх формування

Виклад основного матеріалу. Під комунікативною компетентністю розуміють знання про спілкування за різних умов і з різними комунікаторами, а також здатність ефективно застосовувати це в конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата. Розвинутість цієї якості у майбутніх юристів вимагає володіння мовними навичками та вміннями, необхідними для спілкування, а також широкими знаннями про норми та правила спілкування. Цінності та відносини, що формують ціннісні смислові, поведінкові, мотиваційні, емоційно-вольові результати особистості Українські вчені по-різному визначають поняття компетентності. За М. Холодною, компетентність – це особливий тип організації предметних знань, що дає змогу приймати

ефективні рішення у відповідній галузі. І. Родигіна вважає, що компетентність – це не конкретна технічна майстерність, навіть не абстрактні загальні розумові дії чи логічні операції, а конкретно життєво необхідна людині будь-якого роду занять, віку, сімейного стану – будь-якій людині взагалі. Крім терміну «компетентність», використовується також термін «компетенція». С. Холліфорд під компетенцією пояснює здатність вирішувати проблеми та досягати необхідних результатів; Е. Зейер – діяльнісні знання, уміння, навички, досвід, тобто інтеграція окремих дій, методів і прийомів розв'язання задачі в єдине ціле. Саме особисті навички забезпечують професійний успіх. Відсутність належним чином розвинених особистісних здібностей (комунікабельність, презентаційні здібності, толерантність, гнучкість тощо) значно знижує ефективність та результативність професійної діяльності. Професійна комунікативна компетентність передусім вимагає наявності спеціальних знань, а також загальної культури людини, вміння орієнтуватися у світі, її комунікативних навичок (Берков, 2012, с. 21).

Підготовка професійної комунікативної компетентності включає:

- глибокі знання професії та володіння термінологією й апаратом категоризації певної професійної сфери та відповідної терміносистемою;
- уміле професійне використання стилів і жанрів мови відповідно до місця, часу, обставин, статусу та рольових особливостей партнера (партнерів);
- знання правил мови етикету та вміння використовувати їх у професійному спілкуванні;
- уміння знаходити, відбирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію про профільний напрямок;
- володіння інтерактивним спілкуванням, характерною ознакою якого є необхідність негайного реагування на повідомлення чи інформацію в контексті попередніх повідомлень;
- оволодіння основами риторичних знань і умінь;
- вміння швидко та на високому рівні оцінювати комунікативну ситуацію, приймати рішення та планувати комунікативні дії (Барановська, 2008, с. 47).

До складових комунікативної компетенції юриста належать володіння сучасними цифровими, інформаційними технологіями, лінгвістичною та риторичною компетентністю, вміння правильно організувати спілкування, вміння спонукати людей до вербального впливу. Володіння мистецтвом діалогічного спілкування необхідно сьогодні в усіх сферах суспільних відносин, оскільки діалог є основою людського розуміння; його роль у роботі майбутніх юристів неухильно зростає, адже в конституційній державі особливо важливою є здатність до конструктивного діалогу, який допомагає вирішувати демократичні проблеми та уникати конфронтації та протистояння. У комунікативному процесі з'являється особистість, наділена певними якостями – комунікативна особистість, яка, на думку В. Буряка, є суб'єктом, який «береться з його здатності виробляти, використовувати та передавати комунікативні коди, що забезпечують взаємодія між людьми». На думку вченого, параметри комунікативної особистості можна поділити на три групи: 1) мотиваційні, 2) когнітивні, 3) функціональні, що визначаються особистістю різноманітними засобами спілкування з метою вираження різноманітної інформації; уміння вибирати, поєднувати та варіювати різні засоби спілкування в процесі комунікативних дій залежно від умов, що змінюються; володіння прийомами побудови дискурсу відповідно до обраного комунікативного коду та пануючих у цьому суспільстві норм і правил спілкування. Сучасна швидка зміна у сфері правопорядку позначається на характері спеціаліста, який за змістом, глибиною та обсягом повинен володіти такими знаннями, які відповідають вимогам сучасних юридичних операцій. Важливі юридичні знання, а також вміння та навички застосовувати їх на практиці. Практичне значення має і предметна підготовка, оскільки чим вищий рівень підготовки, тим ефективнішою є робота юриста. До другої групи належать вимоги до рівня соціальної адаптованості, професійно-комунікативної компетентності та культури майбутнього юриста. Сукупність елементів цієї групи можна назвати соціокультурною характеристикою фахівця. За змістом ця властивість відображає соціальну поведінку юриста в суспільстві, у колективі, що має справу із суб'єктами юридичних операцій на моральному, етикетному та раціонально-професійному рівні, навички взаємовідносин, комунікативну обізнаність, орієнтири, вміння та адаптивність. Характеристики другої групи професійних вимог до майбутніх юристів не мають додаткового значення, а часто переважають у підборі спеціалістів. Такий стан речей зумовлений двома істотними чинниками: змістом загальної юридичної освіти та сучасним станом роботи з громадськістю. З одного боку, вищі юридичні факультети пропонують базову юридичну підготовку, яку кожен студент засвоює якісно порізно. І навіть найкращі студенти після зарахування підвищують свої знання та опанують безпосередню спеціалізацію. З іншого боку, соціальні стосунки в суспільстві стають все більш напруженими, людям важко знайти спільну мову навіть у простих суперечливих ситуаціях; конфліктні ситуації можуть призвести до непоправних наслідків. У ситуаціях професійної співпраці з людьми все більшого значення набувають юристи з соціально позитивним балансом, морально врівноваженими, комунікативними здібностями тощо (Білоножко, 2018, с. 17).

Мають юристи і спеціальні професійні об'єкти у своїй діяльності. З одного боку, це знакова система – вони працюють на основі закону; з іншого боку, це людина, а тому спеціалістам також необхідні певні комунікативні

навички для побудови з нею стосунків, розвитку переконливості з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей. Особливості професійно-комунікативної діяльності юристів полягають у тому, що вони постійно беруть участь у різних видах ділового (професійного) спілкування. Вони повинні підтримувати постійний контакт з різними чиновниками, з керівниками місцевих органів влади, з представниками компаній та установ. Тому, говорячи про професійне спілкування юриста, необхідно враховувати не лише його процесуальні (допит, очна ставка, бесіда тощо), а й непроцесуальні форми, засновані на мовних правилах, прийнятих у суспільстві в певному суспільному оточенні, стійкі етикетні моделі поведіння, що відображають зовнішні прояви ставлення людини до інших і різноманітних соціальних цінностей. У зв'язку з такими ситуаціями спілкування слід говорити про непроцесуальне професійно-правове спілкування юриста. Процес формування професійної свідомості та культури юристів відбувається в певному соціальному середовищі, яке так чи інакше впливає на всі процеси, що в ньому відбуваються.

Слід відзначити, що якості та навички комунікативної компетентності не можна сприймати як належне, їхнє навчання має бути усвідомленим, цілеспрямованим та зумовленим професійними потребами. На відміну від юридичних знань, які фахівець постійно здобуває і вдосконалює на практиці, знання норм соціальної (у тому числі професійної) поведінки та комунікативні знання та вміння мають бути здобуті під час навчання, оскільки час і можливості оволодіти ними в процесі навчання не передбачаються. Тому виховання та навчання комунікативної компетентності є завданням університетів (Волкова, 2015, с. 201).

Комунікативна культура майбутнього юриста – це риса особистості, яка інтегрує комунікативні знання, цінності, досвід, реалізація яких уможливорює взаєморозуміння та виділяє такі складові: культуру почуттів, культуру мислення, мови та здоров'я. Комунікативна культура є основою цілісної професійної культури юристів. Найпоширенішими параметрами комунікативної культури та високою успішністю розуміння тексту є аналітичне мислення, чіткість, продуманість, послідовність переходів від одного рівня до іншого; креативність, критичне мислення, незалежність у судженнях, мотивація до самореалізації; ява, мрійливість; саморегуляція, спокійні роздуми над своїми вчинками, здатність передбачати події; емоційність, чутливість до оточення; символічне мислення, перетворення інформації за допомогою висновків. Важливими показниками формування комунікативної культури юристів є осмислення власної життєвої позиції, пріоритет комунікативної, статусної, екзистенційної категорій, як суттєвих життєвих смислів. Важливо також зазначити, що розвиток комунікаційних прийомів у юристів не завжди сприяє їхньому розумінню іншими. Цілісна система соціально-психологічних засобів розвитку комунікативних навичок сприяє професійній ідентичності майбутніх юристів, психологічній готовності до професійної комунікаційної діяльності, а також розвитку комунікативних навичок, цінності своєї професії, людей, світу цінностей майбутніх юристів, які, як правило, є передумовами для створення смислової орієнтації особистості на професійну правову культуру (Кірічук, 2007, с. 179).

Стає зрозумілим, що комунікативна культура юристів є соціальним явищем у широкому розумінні. У комунікативному процесі, як процесі ціннісного обміну визначаються статуси як речей, так і суб'єктів спілкування. Завдяки цьому стає зрозумілим зв'язок таких термінів, як «мова», «комунікація», «соціум» та «адаптація суб'єкта». Відповідно, до комунікативної культури студентів юридичного факультету як важливої передумови їх професійної компетентності висуваються високі вимоги. Фактично розвинена комунікативна культура юриста дає можливість подальшого професійного розвитку та самореалізації фахівця, професійна діяльність якого потребує постійної взаємодії у сфері «людина-людина». Майбутні юристи повинні бути готові до різноманітних ділових контактів за принципами взаємоповаги, підтримки, справедливості та об'єктивності. Тому важливим завданням професійної підготовки є пошук ефективних засобів формування комунікативної культури у майбутніх юристів. Варто зазначити, що високий рівень розвитку комунікативної культури юриста забезпечує успішність виконання професійних обов'язків та своєчасне вирішення поточних проблем. Професійна комунікативна компетентність юриста – це вміння вирішувати комунікативні завдання в умовах професійного спілкування, володіти потенціалом дидактичного дискурсу, створювати бездоганні та нормативні навчальні тексти. Достатній рівень професійної комунікативної компетенції передбачає наявність у майбутнього юриста двох основних компетенцій, а саме: загальнокомунікативної (можливість спілкування в повсякденних міжособистісних ситуаціях) та професійно-комунікативної (професійно значущі комунікативні навички, що дозволяють спілкуватися між адресатом та адресантом, як суб'єктом навчальної взаємодії) (Савіщенко, 2007, с. 284).

Система роботи з розвитку професійної комунікативної компетентності студентів юридичного факультету базується на лінгвістичних засадах спілкування. Дидактичне спілкування може бути успішним, якщо студенти-юристи мають знання про структуру комунікативного акту (код комунікації, учасники комунікативного акту, соціальну та професійну приналежність адресата та адресанта) та особливості комунікативної ситуації, а також специфіку розвитку комунікативної ситуації й практичних навичок адекватно оцінювати конкретну комунікативну ситуацію. Інформаційною одиницею комунікації, за допомогою якої реалізується дискурс, є фрейм. Оволодіння потенціалом дидактичного дискурсу в юридичних дослідженнях на юридичних факультетах, включаючи юридичні кліше та фрейми, можливе лише за умови, що моделювання професійно-технічних спецкурсів, що супроводжують курс, представляє ситуації професійного спілкування. Від ступеня

розуміння процесу передачі інформації залежить засвоєння навчального матеріалу, тобто набуття професійних і комунікаційних навичок створення нового тексту на основі кодів повідомлень (Ситягін, 2009, с.101).

Розвиток професійно-комунікативних навичок, які є серією операцій, що дають змогу здійснювати формуючу функцію мовленнєвої діяльності юриста, пропонують на практиці професійні мовні курси («Культура професійної мови», «Юридична термінологія», «Етика ділового спілкування», «Риторика»).

Загалом процес цілеспрямованого навчання професійної комунікативної компетентності майбутнього юриста залежить від вирішення конкретних завдань, а саме: розвитку гуманістичного мислення; усвідомлення цінностей юридичної професії; навчання професійних і комунікаційних навичок; активізація сфери мотивації до здобуття юридичної професії; самоаналіз та дидактична рефлексія тощо. Реалізація поставлених завдань можлива за умови створення комплексно-концептуальної системи формування професійної комунікативної компетентності студентів-юристів як майбутніх спеціалістів-професіоналів. Поступово формується професійна культура юриста. Перш за все, на тому етапі, коли правознавець усвідомлює своє призначення, якщо є певна адаптація, знання посадових і функціональних обов'язків та специфіки правового інституту. Це фактично перший офіційний акт під наглядом наставника. Фаза підготовки юриста до професії характеризується повною незалежністю у службовій діяльності, набуттям певних навичок, виробленням власного стилю та культури праці тощо. Етап досягнення вершини майстерності, юридичної професії настає через багато років (для кожного окремо) роботи або не приходять взагалі. Ці етапи формування професійної культури впливають на професійну мораль юриста на основі регулювання службових відносин, сприяння здійснення правильного вибору при виконанні службових обов'язків, оптимальному виконанні прийнятого рішення на практиці (Ценко, 2014, с. 287).

Висновки. Враховуючи важливість комунікативної діяльності в юридичній професії, система юридичної освіти має всі можливості створити умови для теоретичного та практичного розвитку комунікативної компетентності своїх випускників. Аналізуючи наукові доробки дослідників, ми дійшли висновку, що комунікативна компетентність є важливою складовою професійної культури юристів-початківців, а індивідуальні та особистісні якості, соціокультурний та історичний досвід сприяють розвитку навичок та вмінь професійного спілкування майбутніх юристів. Професійна комунікативна компетентність особистості є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних навичок, ціннісних орієнтацій, загальногуманітарної культури, інтегральних показників мовної культури, необхідних для якісної професійної діяльності. Слід зазначити, що специфіка професійного комунікативного підходу майбутніх юристів полягає у сформованій готовності застосовувати отримані під час навчання спеціальні знання.

Список використаних джерел

- Берков, В. Ф., Яскевич, Я. С. (2012). *Культура діалога: учеб. пособие*. Минск: Новое знание.
- Барановська, Л. В., Саражинська, І. А. (2008). Формування професійно-мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців законоохоронної сфери. В кн. *Мовні концептуальні проблеми української лінгвістики: збірник наукових праць* (№ 24, ч. 1, с. 45-50). Київ: Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка.
- Білоножко, А. В. (2018). *Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ.
- Волкова, Н. П. (2015). *Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика: монографія*. Донецьк: Вид-во ДНУ.
- Кірічук, Н. В. (2007). *Компетентність саморозвитку фахівця : педагогічні засади формування у вищій школі*. Ізмаїл: ІДГУ.
- Савіщенко, В. М. (2007). Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*, 47, 283-288.
- Ситягін, В. В. (2009). Практичні аспекти формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи. *Вісник післядипломної освіти*, 13, 100-107.
- Ценко, М. Б. (2014). Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 4 (23), 41-50.

References

- Berkov, V. F., & Yaskevich, Ya. S. (2012). *Kultura dialoga [Culture of dialogue]*. Minsk: Novoye Knowledge [in Russian].
- Baranovska, L. V., & Sarazhynska, I. A. (2008). Formuvannia profesiino-movlennievoi kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv zakonookhoronnoi sfery [The formation of professionally speech competence]. In *Movni kontseptualni problemy ukrainiskoi lnhvistyky [Linguistic conceptual problems of Ukrainian linguistics]*:

collection of scientific papers (No 24, part 1, pp. 45-50). Kyiv: Izdatelstvo KNU im. Tarasa Shevchenko [in Ukrainian].

Bilonozhko, A. V. (2018). *Sotsialno-psykholohichni chynnyky stanovlennia komunikatyvnoi kultury maibutnoho yurysta v protsesi profesiinoi pidhotovky [Social and psychological factors of forming future lawyers' communicative culture formation in training process]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].

Kichuk, N. V. (2007). *Kompetentnist samorozvytku fakhivtsia: pedahohichni zasady formuvannia u vyshchii shkoli [Competency of specialist's selfdevelopment: pedagogical conditions of its formation at the university]*. Izmail: IDHU [in Ukrainian].

Savishchenko, V. M. (2007). Pedahohichni umovy formuvannia profesiino znachushchykh yakostei maibutnoho yurysta [Pedagogical conditions of formation of professionally significant qualities of a future lawyer]. *Pedahohika i psykholohiia formuvannia tvorchoi osobystosti: problemy i poshuky [Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and solutions]*, 47, 283-288 [in Ukrainian].

Sytianin, V. (2009). Praktychni aspekty formuvannia pravovoi kompetentnosti naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv vyshchoi shkoly [Practical aspects of university teachers' legal competence formation]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity [Bulletin of Postgraduate Education]*, 13, 100-107 [in Ukrainian].

Tsenko, M. B. (2014). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh yurystiv [Formation of future lawyers' communicative competence]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» [Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"]*, 4 (23), 41-50[in Ukrainian].

Volkova, N. P. (2015). *Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: teoriia, tekhnolohiia, praktyka [Professional and teaching communication: theory, technology, practice]*. Donetsk: Izdatelstvo DNU [in Ukrainian].

GORLOVA L.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

FORMATION OF PROFESSIONAL-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE LAWYERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

The article, based on the analysis of research papers of leading legal researchers, highlights the problem of forming communicative competence in the preparation of lawyers for professional activities. The variety of definitions of the essence of communicative "competence" and "attribution" is analyzed, as well as the components of the communicative competence of lawyers are outlined and the ways of their formation are marked. It is established that a holistic system of socio-psychological means of developing communication skills contributes to the professional identity of future lawyers, psychological readiness for professional communication, as well as the development of communication skills, values of their profession, people, world values of future lawyers creating a semantic orientation of the individual to a professional legal culture.

In general, the process of purposeful training of professional communicative competence of the future lawyer depends on the solution of specific tasks, namely: the development of humanistic thinking; awareness of the values of the legal profession; training of professional and communication skills; activation of the sphere of motivation to acquire the legal profession; self-analysis and didactic reflection, etc. The system of work on the development of professional communicative competence of law students is based on the linguistic principles of communication. Didactic communication can be successful if law students have knowledge of the structure of the communicative act (communication code, participants of the communicative act, social and professional affiliation of the addressee) and the peculiarities of the communicative situation, as well as the specifics of communicative situation and practical skills.

Key words: *communicative competence, future lawyers, professional communication, discourse, frame, communicative competence*

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021 р.